

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Σχολή Εφαρμοσμένων Τεχνών και Πολιτισμού

Τμήμα Φωτογραφίας και Οπτικοακουστικών Τεχνών

Πτυχιακή εργασία

“Το κάστρο των Βατίκων”

Όνοματεπώνυμο : Αναστασία Ρουμάνη

A.M : 18677079

Επιβλέπων : Γεώργιος Μαχιάς, Λέκτορας καθηγητής

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2022

Επιβλέπων καθηγητής και μέλος της εξεταστικής επιτροπής: Γεώργιος Μαχιάς, Λέκτορας
καθηγητής

Μέλος της εξεταστικής επιτροπής:

Μέλος της εξεταστικής επιτροπής:

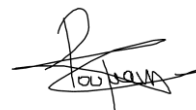
ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ/ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Ρουμάνη Αναστασία του Χαράλαμπου, με αριθμό μητρώου 18677079, φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής της Σχολής Εφαρμοσμένων Τεχνών και Πολιτισμού του Τμήματος Φωτογραφίας και Οπτικοακουστικών Τεχνών, δηλώνω υπεύθυνα ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής/διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Η Δηλούσα (υπογραφή)

Αναστασία Ρουμάνη

Περίληψη

Στο πλαίσιο της εργασίας με τίτλο “Το κάστρο των Βατίκων” που βρίσκεται στο Νομό Λακωνίας, θα διερευνηθεί η ιστορική και η αρχιτεκτονική ανάλυση του κάστρου των Βατίκων ή αλλιώς της “Αγίας Παρασκευής”, δίνοντας έμφαση στις ιδιαιτερότητες που αντανακλούν την Εποχή και το Αρχιτεκτονικό στυλ του κτιρίου. Ακόμα θα παρουσιαστεί φωτογραφικό υλικό που θα απεικονίζει εσωτερικά και εξωτερικά όλες τις όψεις του κάστρου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή.....
2. Αναδρομή στην ιστορία του κάστρου.....
3. Η διαμόρφωση των χώρων του κάστρου.....
4. Εξωτερικά και εσωτερικά χαρακτηριστικά των κτισμάτων.....
5. Η εξέλιξη των κατασκευών στο πέρασμα των χρόνων.....
6. Η διαμόρφωση του εξωτερικού περιγύρου.....
7. Συμπεράσματα.....

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ τον καθηγητή μου κύριο Μαχιά Γεώργιο, που δέχτηκε να με αναλάβει και με την σωστή καθοδήγηση του, κατάφερα να παρουσιάσω την πτυχιακή μου εργασία αυτό το εξάμηνο. Ευχαριστώ επίσης την 5η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας που με μεγάλη χαρά μου παραχώρησαν τα αρχιτεκτονικά σχέδια του κάστρου, ιστορικές και αρχαιολογικές πληροφορίες σχετικά με την ανασκαφή καθώς επίσης για την επιτόπια ξενάγηση στο Κάστρο.

1. Εισαγωγή

Εικ. 1. Εσωτερικό Κάστρου Βατίκων.

Το κάστρο των Βατίκων είναι χτισμένο στο πέρασμα του χρόνου στην περιοχή των Βατίκων και υπάγεται διοικητικά στον τέως Δήμο Βοιών, νυν Δήμο Μονεμβασίας. Αποτελεί δε μία από τις ανεξερεύνητες ομορφιές της ευρύτερης περιοχής καθώς δεν έχει ατυχώς -έως και σήμερα- αποτελέσει αντικείμενο ολοκληρωμένης και εμπειριστατωμένης επιστημονικής μελέτης, όπως ασφαλώς και άλλοι κρυμμένοι θησαυροί του Νομού Λακωνίας. Πιθανώς αυτό να έχει συμβεί διότι αναφορές σε διάφορες πηγές, τόσο για το Κάστρο όσο και για άλλα αξιοθέατα της ευρύτερης περιοχής, είναι είτε ανεπαρκείς, είτε ελλιπείς ή και περιορισμένες, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η ενδελεχής εξερεύνησή του.

Ωστόσο μια πρόσφατη αρχαιολογική εκσκαφή και αποκατάσταση, έδωσε τη δυνατότητα ορισμένων παρατηρήσεων για τη μορφή και την εξέλιξή του. Αυτό κατέστη δυνατό αφότου απομακρύνθηκε μέρος της πυκνής βλάστησης και αναδείχθηκαν οι θησαυροί που έκρυβε. Αίτημα πολλών χρόνων της τοπικής κοινωνίας των Βατίκων, όπου γνώριζαν εμπειρικά την

ύπαρξη του Κάστρου, της σπουδαιότητας του και της ομοιότητας του σε πολλά σημεία με το Κάστρο του Μυστρά, της Μονεμβασίας και πολλών άλλων Κάστρων του Νομού Λακωνίας, ήταν η ανάδειξη, η αξιοποίηση και η δυνατότητα επισκεψιμότητας, ζητούμενα που σε παροντικό χρόνο έχουν ικανοποιηθεί.

Το κάστρο βρίσκεται λίγο πριν και πολύ κοντά στα χωριά Μεσοχώρι και Φαρακλό, περίπου 3 χιλιόμετρα βορειοανατολικά της πόλης Νεάπολης Βοιών στη Λακωνία, της πρωτεύουσας του τέως Δήμου Βοιών που είναι το μεγαλύτερο λιμάνι του Κόλπου των Βατίκων. Είναι χτισμένο σε φυσική, οχυρή θέση (λόγω του υψώματος), σε βραχώδες έδαφος στην κορυφή ενός λόφου, που δεσπόζει στον κάμπο των Βατίκων και “εποπτεύει” την πεδιάδα και την είσοδο του Λακωνικού Κόλπου.

Ο Λακωνικός Κόλπος υπήρξε ανέκαθεν σε ναυτιλιακό, ιστορικό, πολιτισμικό και γεωπολιτικό επίπεδο ένας από τους σπουδαιότερους κόλπους της Πελοποννήσου, καθώς ως ο νοτιότερος φυσικός κόλπος της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Ευρώπης αποτελούσε σημείο διέλευσης εκατοντάδων πλοίων με κατεύθυνση από τη Δυτική Μεσόγειο προς την Ανατολική και τη Μαύρη Θάλασσα αλλά και από την Αδριατική προς τη διώρυγα του Σουέζ και αντίστροφα. Κατανοούμε λοιπόν τη σημασία και τη σπουδαιότητα του τόσο σε ναυτιλιακό, εμπορικό αλλά και στρατηγικό βεληνεκές, καθώς λειτουργούσε και λειτουργεί έως και στις μέρες μας ως ακτοπλοϊκό πέρασμα.

Εικ. 2. Κάστρο Βατίκων

Από τα παραπάνω ανάγεται ότι η ύπαρξη Κάστρων στην περιοχή ήταν επιβεβλημένη και ότι ο ρόλος του Κάστρου των Βατίκων ήταν μάλλον οχυρωματικός, φύλακας της περιοχής και του Κόλπου. Το σχήμα της κάτοψης του Κάστρου είναι ακανόνιστο. Έχει μέγιστες διαστάσεις μόλις 18 × 32 μέτρα και διαθέτει υψηλό περιμετρικό τοίχο, αμυντικό πύργο και κτίρια γύρω από μικρή εσωτερική αυλή. Τα επί μέρους κτίρια είναι επιμήκη και διατάσσονται παράλληλα προς τον περιμετρικό τοίχο, με την εξαίρεση ενός το οποίο διατάσσεται κάθετα ως προς την περίμετρο. Από την κόγχη που σχηματίζεται στα ανατολικά του συμπεραίνεται πως πρόκειται για ναό, ενώ η “αναντιστοιχία” του όσον αφορά στη διάταξη μάλλον

επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για ένα κτίριο όπου η λειτουργία και χρηστικότητα του το κάνει διαφορετικό.

2. Αναδρομή στην ιστορία του κάστρου

Εικ.

2. Είσοδος Κάστρου.

Η ημερομηνία κατασκευής του Κάστρου των Βατίκων, δυστυχώς δεν αναφέρεται σε καμία πηγή όσο κι αν ανατρέξουμε ή συνδυάσουμε αποσπασματικές πληροφορίες. Ωστόσο, ο Andrews την αποδίδει στο Δεσποτάτο του Μοριά, συμπεριλαμβάνοντάς το στα περιορισμένα οχυρωματικά έργα που κατασκευάστηκαν μετά τον 13ο αιώνα. Αυτή η εκτίμηση πιθανώς να εδράζεται στο γεγονός ότι η χερσόνησος του Μαλέα δεν δείχνει να είχε κάποια ιδιαίτερη ακμή στη μέση Βυζαντινή περίοδο, ενώ από την περίοδο αυτή δεν έχουν διατηρηθεί εκκλησιαστικά ή άλλα μνημεία. Μετά την κατάλυση της Αυτοκρατορίας από τους Σταυροφόρους, όπως γενικότερα η νοτιοανατολική Πελοπόννησος, η περιοχή των Βατίκων δεν κατακτήθηκε από τους Φράγκους. Η έλλειψη ενδιαφέροντος για την περιοχή τόσο από τη βυζαντινή διοίκηση όσο και από το φραγκικό πριγκιπάτο αιτιολογεί -με την άτοπο απαγωγή- την πιθανή ανυπαρξία οχυρωματικών έργων προ του 13ο αιώνα και επομένως την έλλειψη αναφορών σε πηγές. Όσον αφορά τώρα στο “Χρονικό του Μορέως”, την κατάκτηση της Πελοποννήσου, πάντοτε σύμφωνα με το Χρονικό, ολοκλήρωσε ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος με την πολιορκία της Μονεμβασίας, που έληξε το 1248 με την παράδοση της πόλης από τους άρχοντες Μαμωνά, Ευδαιμονογιάννη και Σοφιανό. Σε αντάλλαγμα για την παράδοση της πόλης, ο Φράγκος πρίγκιπας παραχώρησε στους Έλληνες άρχοντες τιμάρια στα Βάτικα, οι κάτοικοι των οποίων έσπευσαν να τον προσκυνήσουν. Αυτή είναι και η πρώτη αναφορά των “Βατίκων”, με την Μεσαιωνική του ονομασία στις πηγές.

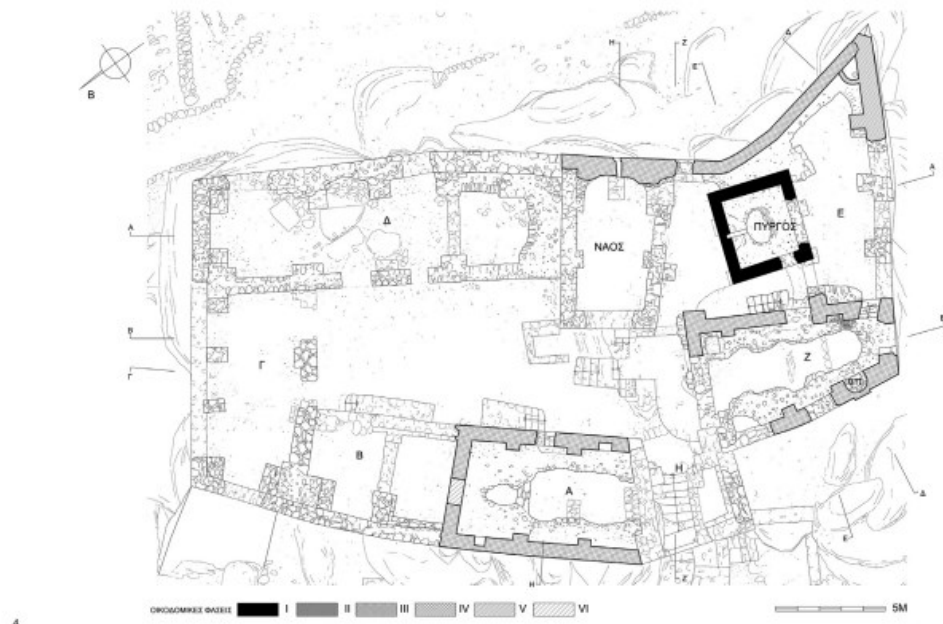
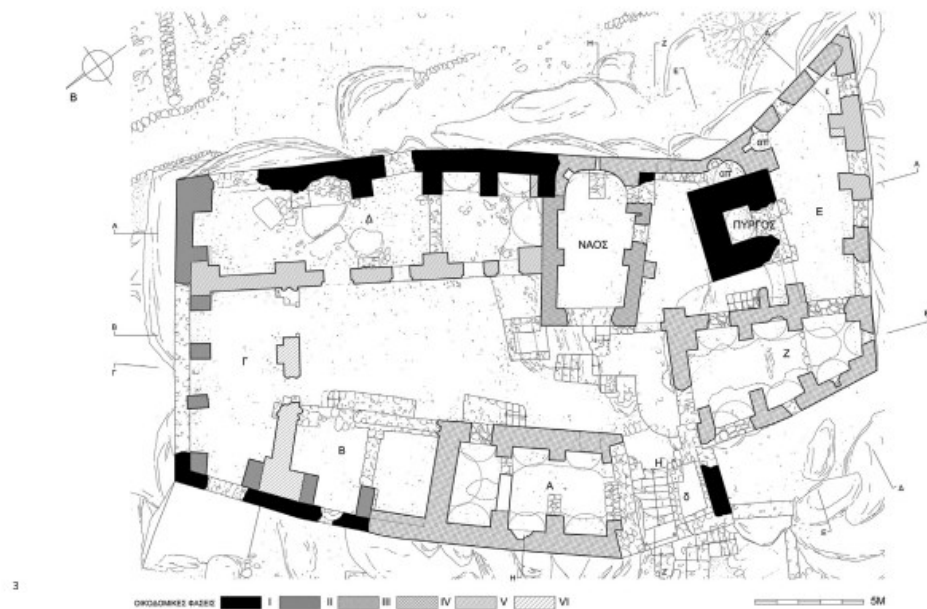
Εικ. 3. Αεροφωτογραφία κάστρου Βατίκων.

Η κατάκτηση της Μονεμβασιάς από τους Φράγκους εκτιμάται μεταξύ της 15ετίας από το 1223 έως το 1238. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1262, οι Βυζαντινοί ανακατέλαβαν τη Μονεμβασιά, ανταλλάσσοντάς την με την ελευθερία του Γουλιέλμου, ο οποίος κρατούνταν αιχμάλωτος και “λάφυρο” πολέμου μετά τη μάχη της Πελαγονίας. Τότε προκλήθηκε η εξέγερση των κατοίκων των βουνών, μεταξύ των οποίων και των Βατίκων, εδραιώνοντας σταδιακά την κυριαρχία τους στη Λακωνία. Πλήθος εκκλησιών με τοιχογραφικό διάκοσμο που χρονολογείται από τον 13ο ως τον 15ο αιώνα μαρτυρεί τη σχετική ανάπτυξη της περιοχής στα χρόνια της βυζαντινής κυριαρχίας στην Πελοπόννησο κατά την τελευταία περίοδο του Βυζαντίου. Σε αυτή την εποχή, και για όλους τους παραπάνω λόγους, θα πρέπει να αποδοθεί η ανέγερση του Κάστρου. Σύμφωνα με τον Andrews, οι Έλληνες βρήκαν μεγάλο αριθμό κάστρων που είχαν κτίσει διαδοχικά οι Σαρακηνοί, Φράγκοι, Ενετοί, Τούρκοι, Τουρκορώσοι, Γάλλοι και Άγγλοι (κυριαρχίες σε βάθος χιλιετίας) σε διάφορα σημεία της Πελοποννήσου, επομένως δεν χρειάστηκε να κατασκευάσουν πολλά καινούρια παρά μόνον λίγα και μικρά Φρούρια -Βίγκλες (όπως ονομάζονται) εκεί που δεν βρήκαν. Για την περιοχή της Λακωνίας χτίστηκαν νέα κάστρα -βίγκλες στην Άνω Σοχά, στους Μολάους, στη Ζαραφώνα και στα Βάτικα. Μετά την κατάλυση του Δεσποτάτου του Μορέως, τα Βάτικα παρέμειναν στην κυριαρχία των Οθωμανών για κάποιο χρονικό διάστημα. Το ίδιο διάστημα (1461-1463) η Μονεμβασιά ετέθη υπό την προστασία του Πάπα. Πολύ σύντομα και συγκεκριμένα το 1463, η περιοχή πέρασε στην κυριαρχία των Ενετών. Μεταξύ των κάστρων που βρίσκονται στην κατοχή των Ενετών αναφέρονται τα έτη 1467, 1471, 1479 και 1480. Στην κατοχή των Τούρκων πέρασαν και πάλι με τον Βενετοτουρκικό πόλεμο (1499-1503). Στην περίοδο της βενετικής κυριαρχίας (1463-1503) θα μπορούσαν ίσως να αποδοθούν οι προμαχώνες της βόρειας πλευράς, οι οποίοι κατασκευάστηκαν για την προστασία του κάστρου με πυροβόλα. Στην μακρά περίοδο της Τουρκοκρατίας που ακολούθησε δεν φαίνεται να έγιναν εργασίες ούτε στο εσωτερικό αλλά ούτε και στον εξωτερικό περίβολο. Το κάστρο των Βατίκων εκτιμάται ότι γρήγορα εγκαταλείφθηκε, ερημώθηκε και κατά

συνέπεια ερειπώθηκε, αφού δεν επιβεβαιώνονται ιδιαίτερα πολλές προσθήκες, αλλαγές ή παρεμβάσεις παρά μόνο η φυσιολογική φθορά του χρόνου και της ερήμωσης. Σε αντίθεση με τον πληθυσμό του Κάστρου, τα γειτονικά χωριά, Μεσοχώρι και Φαρακλό, κατοικημένα ήδη από την ύστερη βυζαντινή περίοδο, συνέχισαν να κατοικούνται και να είναι ζωντανά και με χαρακτηριστικά γεωργικής και αγροτικής μορφής. Ο πολυπληθέστερος οικισμός στην περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν το Φαρακλό, χτισμένο στην ορεινή πλαγιά στα ανατολικά του κάστρου, το οποίο πριν την απελευθέρωση, συχνά στα έγγραφα και κατά κύριο λόγο στους χάρτες που έχουμε στη διάθεσή μας, σημειώνεται και ως Βάτικα. Σήμερα, ακριβώς λόγω της γεωγραφικής του θέσης, του υψομέτρου και της θέας προς τον Λακωνικό Κόλπο, το χωριό Φαρακλό ονμάζεται από τους ντόπιους και ως “το μπαλκόνι των Βατίκων”. Πιθανώς λόγω της πρώιμης εγκατάλειψης του Κάστρου, για λόγους που δεν μπορούν με ασφάλεια να αναχθούν, αποτυπωθούν ή υποτεθούν από τους ιστορικούς, οι λοιπές ομορφιές ή τα υπόλοιπα στρατηγικά σημεία των Βατίκων να επισκίασαν την ύπαρξη του μικρού σε μέγεθος Κάστρου.

Σε αυτό το σημείο οφείλω να αναφέρω ότι το έτος 2010, με τον Νόμο του Καλλικράτη, η περιοχή των Βατίκων διαιρέθηκε διοικητικά στους υφιστάμενους πλέον Δήμους της Μονεμβασίας (ηπειρωτικός) και της Ελαφονήσου (νησιωτικός), ενώ το Κάστρο των Βατίκων ανήκει στα διοικητικά όρια του Δήμου Μονεμβασίας.

3. Τα επιμέρους κτίρια του κάστρου

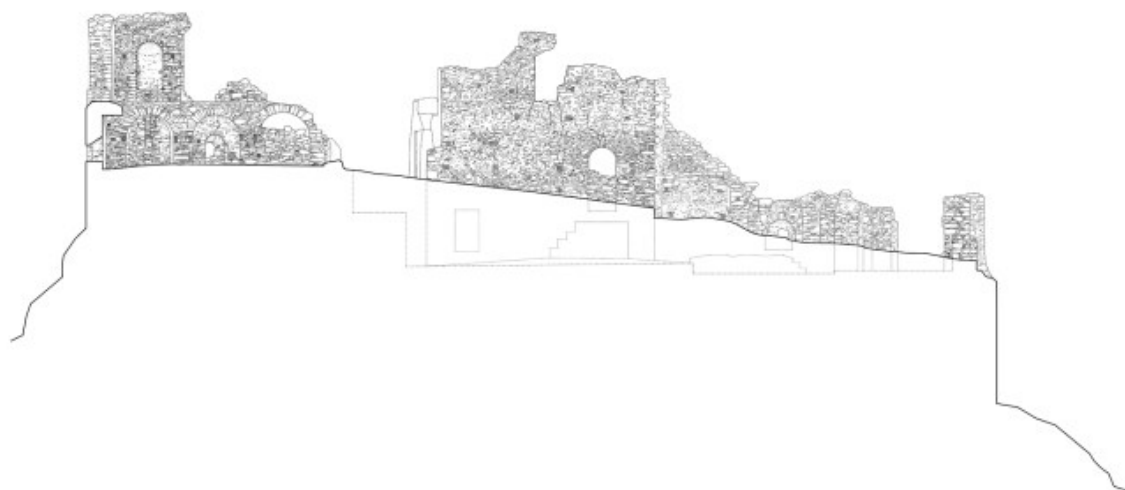

Εικ. 4. Κάστρο Βατίκων. Κάτοψη ισογείου.

Ορίζοντας ως αφετηρία την Πύλη Εισόδου, καθώς οφείλουμε να θέσουμε ένα αρχικό σημείο αναφοράς για την περιγραφή των υφιστάμενων κτιρίων του Κάστρου και ακολουθώντας κυκλική πορεία προς τα δεξιά -λαμβάνοντας υπόψη ότι η κόγχη του ιερού του ναού βρίσκεται στα ανατολικά- ακολουθεί περιγραφή και νοερή ξενάγηση των κτιρίων που φιλοξενεί. Το κτίριο Η, μέσω του οποίου γίνεται η είσοδος στο κάστρο, βρίσκεται στη δυτική πλευρά και είναι εντελώς ερειπωμένο. Φαίνεται ότι μεγάλο μέρος αυτού δεν ήταν αυτοδύναμα ορατό αλλά αναδείχθηκε κατόπιν εκτεταμένης αρχαιολογικής ανασκαφής. Είναι προσκολλημένο στη νότια πλευρά του κτηρίου Α το οποίο δεν διαθέτει νότιο τοίχο. Ταυτόχρονα, η νότια πλευρά του κτιρίου Α δεν είναι συναρμολογημένη κατά την κατασκευή

της και η διάταξη των λίθων της δείχνει ότι δεν ήταν ορατή κατά το κτίσιμο. Με βάση τα στοιχεία αυτά διαπιστώνεται ότι το κτίριο Η προϋπήρχε του Α και ότι το δεύτερο προσκολλήθηκε στο πρώτο. Η είσοδος στο κάστρο ακολουθεί ανοδική πορεία, η οποία καταλήγει σε καθ' ύψος ανάβαση. Η πύλη, από την οποία διατηρούνται ελάχιστα στοιχεία, βρίσκεται στη δυτική πλευρά του κτιρίου Η. Από εκεί ξεκινά βαθμιδωτή άνοδος με πέρασμα (τύπου μονοπάτι), από το οποίο γίνεται η πρόσβαση στην αυλή διασχίζοντας και δεύτερη πύλη. Παράλληλα με το μονοπάτι που οδηγεί στην αυλή διατάσσεται μικρός χώρος, πιθανώς δεξαμενή. Το πέρασμα προεκτείνεται στα ανατολικά, καταλαμβάνοντας τον χώρο μεταξύ της εισόδου, του ναού και του κτιρίου Ζ, που βρίσκεται στα νότια. Ο χώρος αυτός στεγάζονταν με δύο θόλους που τέμνονταν, οι οποίοι στερεώνονταν, αφενός μεν στους περιμετρικούς τοίχους είτε απευθείας είτε με την μεσολάβηση κολόνων, αφετέρου δε σε ελεύθερη ογκώδη τετράγωνη κολόνα ως υποστήριγμα στη βόρεια πλευρά. Σε εκείνο το σημείο και το πάνω μέρος του περάσματος εικάζεται ότι ήταν στεγασμένο καθώς φαίνεται να υπήρχε κλειστός χώρος. Η ύπαρξη του χώρου αυτού είναι βέβαιη ως προς το τμήμα του κτιρίου που βρίσκεται πάνω από την είσοδο, στα νότια δηλαδή του κτιρίου Α, καθώς και στον όροφο το κτίριο Α δεν διαθέτει νότιο τοίχο και δείχνει να ήταν προσκολλημένο σε υφιστάμενο τοίχο ο οποίος δεν διατηρείται πλέον. Το κτίριο Α διατάσσεται παράλληλα με το δυτικό τείχος του κάστρου. Το ισόγειο του κτιρίου έχει θολωτή σκεπή. Μέρος του θόλου έχει καταρρεύσει, αλλά είναι σαφές ότι καλύπτονταν με καμάρα διατεταγμένη κατά μήκος, στην οποία διεισδύουν μικρότερου ανοίγματος καμάρες, στηριζόμενες σε δοκάρια ή πλαϊνούς τοίχους σχηματίζοντας μεγάλες πλευρές. Το σύστημα αυτό κάλυψης, το οποίο ισοδυναμεί πρακτικά με συνεχείς θόλους που τέμνονται, εξασφαλίζει τον μέγιστο δυνατό εκμεταλλεύσιμο χώρο στο ισόγειο. Ο όροφος είναι ενιαίος, με δοκάρια και πλαϊνούς τοίχους, οι οποίοι διακοσμούσαν με τοξωτά σχήματα. Από αυτά διατηρείται ικανοποιητικά το μεσαίο τοξωτό σχήμα (καμάρα) της ανατολικής πλευράς. Ψηλότερα από το κλειδί των τοξωτών σχημάτων θα πρέπει να υποθέσουμε ότι υπήρχε ενιαία καμάρα, όπως στο κτίριο Ζ. Στη μέση της ανατολικής πλευράς υπάρχει παράθυρο, ενώ στη μέση της βόρειας πλευράς υπάρχει φραγμένη από παλιά πόρτα. Δύο μικρά ντουλάπια (ή θα μπορούσαν να ήταν ευρύχωρα συρτάρια) έχουν κατασκευαστεί ενσωματωμένα στο πάχος του δυτικού και του ανατολικού τοίχου σαν να ήταν εντοιχισμένα. Η πρόσβαση στον όροφο του κτιρίου Α πρέπει να γίνονταν από τα γειτονικά κτίρια, Η και Β, καθώς δεν φαίνεται να υπήρχε σκάλα που να οδηγούσε στον 1ο όροφο από το ισόγειο. Η πρόσβαση στο ισόγειο, το οποίο είναι υπερυψωμένο σε σχέση με την αυλή, γίνεται από πόρτα που ανοίγεται εσωτερικά και είναι προσβάσιμη μέσω χτιστής σκάλας. Μία μικρότερη πόρτα στο νότιο άκρο της ανατολικής πλευράς οδηγεί σε χαμηλότερο επίπεδο. Τα κτίρια Β, Γ και Δ σχηματίζουν το γράμμα Π στη βόρεια πλευρά του Κάστρου. Κατά μήκος του τείχους του περιβάλλοντα χώρου έχουν προσαρτηθεί πλαϊνά δοκάρια που έφεραν τόξα, ώστε να δημιουργηθεί μια μεγάλη σε μέγεθος και αριθμό συστοιχία τόξων. Οι γενέσεις των τόξων διατηρούνται ακόμη και σήμερα σε αρκετά σημεία. Στην κόγχη του ιερού του ναού υπήρχαν πλαϊνά δοκάρια, όπου όμως δεν άντεξαν στον χρόνο και είναι εντελώς κατεστραμμένα. Ο βόρειος και ο νότιος τοίχος του ναού έχει επίσης δοκάρια, ωστόσο η νότια πλευρά διακρίνεται καλύτερα. Οι τοίχοι των κτιρίων προς την πλευρά της αυλής κατασκευάστηκαν πιθανώς σε επόμενη οικοδομική περίοδο καθώς φαίνεται να έχουν χρησιμοποιηθεί διαφορετικά υλικά, κρύβοντας μάλιστα κάποια από τα τόξα της συστοιχίας. Για την ανέγερση του κτιρίου Α κατεδαφίστηκε πλήρως το περιμετρικό τείχος της συστοιχίας. Στην πρώτη κατασκευή με πλαϊνά δοκάρια, προς την βόρεια πλευρά του

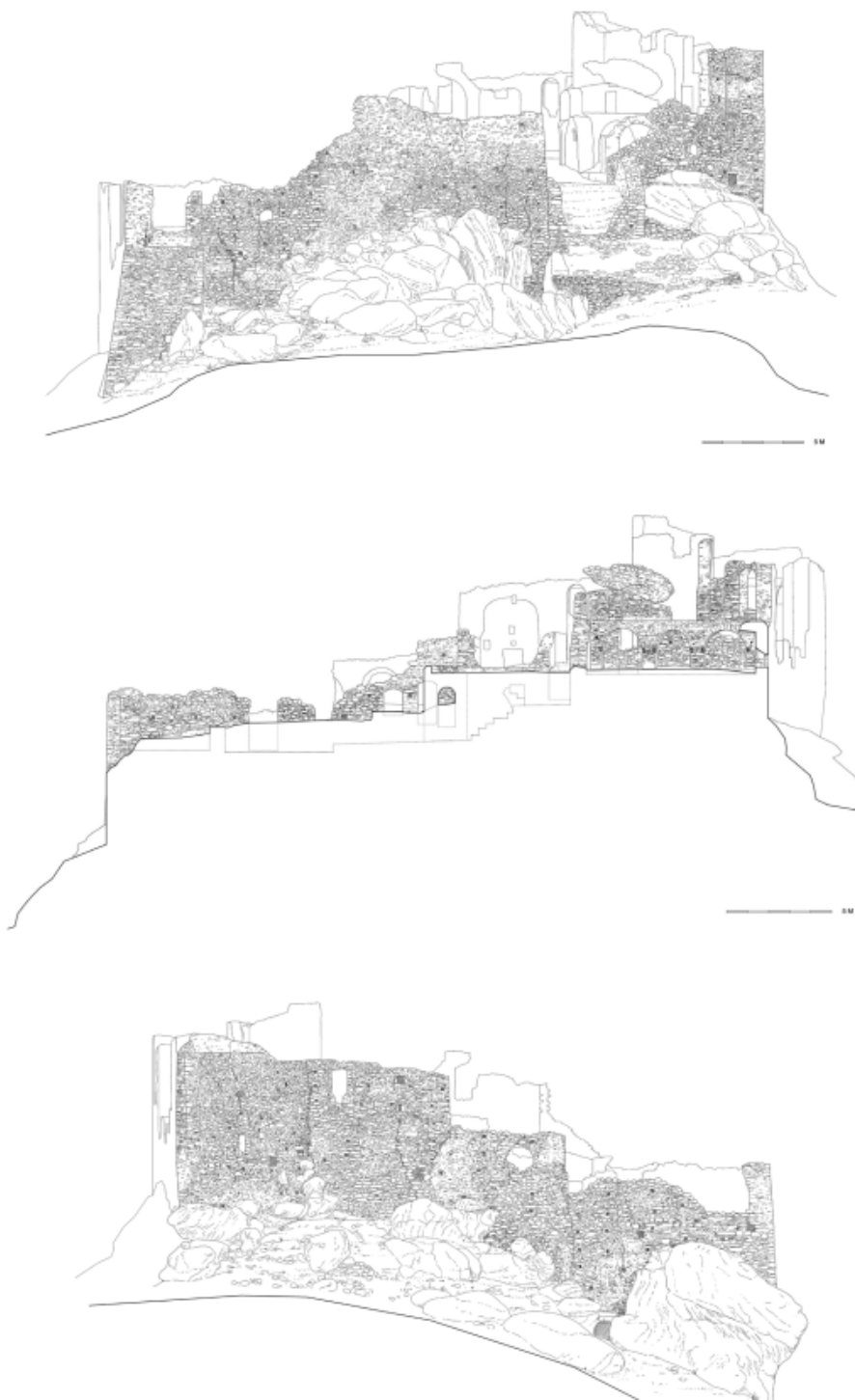
κτιρίου, διατηρείται η γένεση τόξου της συστοιχίας, κάτι που δεν συναντάμε αντίστοιχα στη νότια πλευρά. Τα κτίρια Β, Γ και Δ εικάζεται ότι δεν είναι της ίδιας εποχής πιθανόν λόγω κατασκευαστικής ανομοιομορφίας, υλικών και βαθμό διατήρησης. Το κτίριο Δ μάλλον προηγείται των Β και Γ, αφού στο σημεία επαφής τους παρατηρείται οικοδομική συνένωση. Οι πετρόλιθοι που εξέχουν του δυτικού τοίχου του κτιρίου Δ και τον συνέδεαν με τον νότιο τοίχο του Γ έχουν είτε τοποθετηθεί εκ των υστέρων για τη σύνδεση των δύο τοίχων, είτε από την αρχή, με σκοπό τη μελλοντική κατασκευή ή ανέγερση άλλου κτιρίου. Η κατασκευή των κτιρίων Β και Γ είχε πιθανότατα προβλεφθεί κατά την ανέγερση του κτιρίου Α, αφού στη βόρεια πλευρά του τελευταίου υπάρχουν πετρόλιθοι που προεξέχουν και έχουν χτιστεί ως αναμονές για την προέκταση των τοίχων προς τα βόρεια. Είναι επίσης βέβαιο ότι το κτίριο Δ έχει μεταγενέστερα προσαρτηθεί στο ναό.

Εικ. 5. Σχέδιο Κάστρου Βατίκων.

Στη βορειοδυτική γωνία του κάστρου έχει κατασκευαστεί ισχυρή αντηρίδα (τοιχάκι), για να αντιμετωπιστεί δομικό και στατικό πρόβλημα που μάλλον εμφανίστηκε σε εκείνο το σημείο. Η ανωδομή (τμήμα κατασκευής που βρίσκεται πάνω από την επιφάνεια του εδάφους) διατηρείται μερικώς μόνο στο κτίριο Δ. Το “γέμισμα” του χώρου γίνεται με αλληλοτεμνόμενες καμάρες, οι οποίες είναι αισθητικά εντυπωσιακές και πρακτικά ταιριαστές καθώς δημιουργούν τμηματικές διαδοχές στον χώρο. Ένα μόνο άνοιγμα στον περιμετρικό τοίχο διατηρείται και διαμορφώνεται σε ημικυκλική κόγχη (στο κτίριο Β). Επίσης διατηρούνται δύο πόρτες στα κτίρια Γ και Δ, οι οποίες επιτρέπουν την είσοδο από την εσωτερική αυλή. Δύο μεγάλα παράθυρα προς την αυλή ανοίγονται στο κτίριο Δ ενώ δεν μπορεί να διαπιστωθεί με ασφάλεια εάν τα τρία αυτά κτίρια ήταν διώροφα, ακόμη κι αν εκείνη την εποχή υπήρχε η τεχνογνωσία κατασκευής διώροφων κτιρίων η οποία πιστώνεται από τα άλλα υφιστάμενα κτίρια. Στη βορειοδυτική πλευρά του ναού, στα νότια δηλαδή του κτιρίου Δ, διατηρείται το μεσαίο βάθρο τοξωτής κλίμακας που οδηγούσε στον όροφο ή σε κάποιο δωμάτιο του κτιρίου. Η σκάλα είχε δύο μέρη σε διάταξη Γ και αναπτύσσονταν στα δυτικά και στα βόρεια του ναού, με πλατύσκαλο στη γωνία. Διατηρείται ακόμη και σήμερα το πλατύσκαλο, με στηθαίο και οπή για την αποχέτευση των ομβρίων υδάτων, καθώς και τμήμα του πρώτου σκέλους της σκάλας, που στερεώνονταν σε τόξο, μικρότερο του μισού

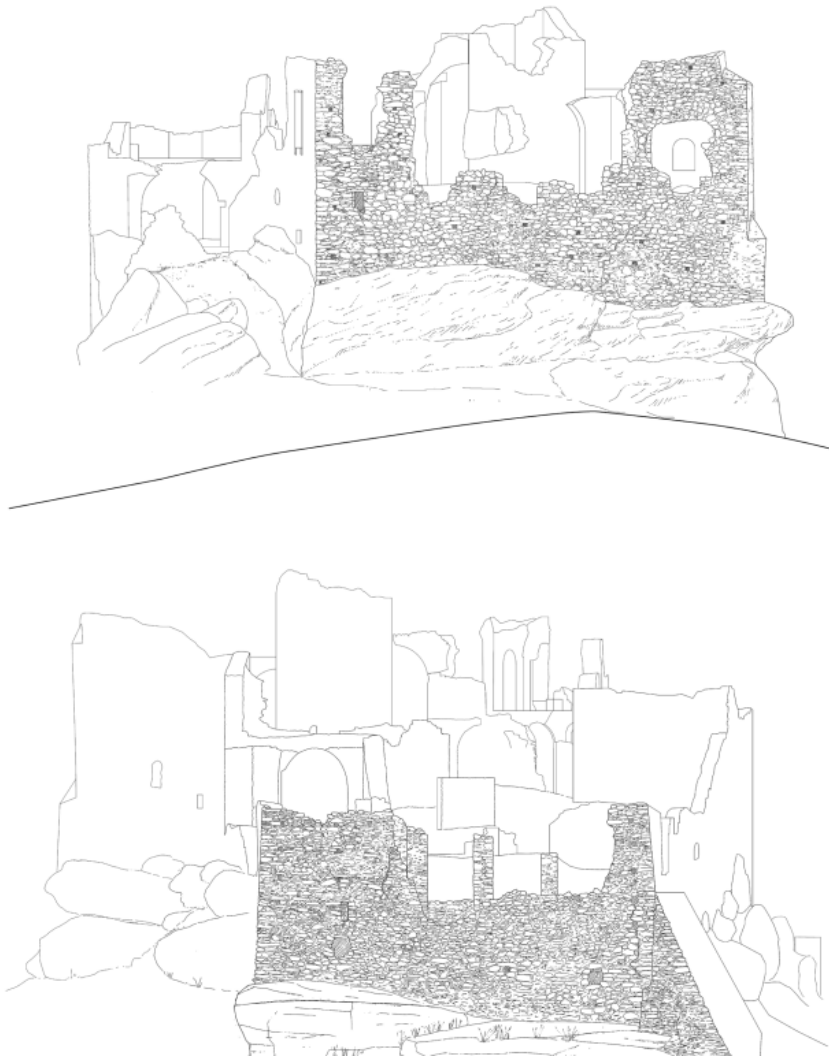
κύκλου. Από το δεύτερο σκέλος διατηρούνται οι οπές (τρύπες) στήριξης του ξυλότυπου της τοξωτής κατασκευής, της οποίας διακρίνεται και η δημιουργία. Η σκάλα μοιάζει να οδηγούσε από τη δυτική πλευρά του ναού στο νότιο άκρο της δυτικής πλευράς του ορόφου ή του δώματος του κτιρίου Δ. Το θεμέλιο της ανατολικής πλευράς του κτιρίου Β στερεώνεται σε χτιστή σκάλα που οδηγούσε στον όροφο του κτιρίου, ο οποίος επικοινωνούσε εσωτερικά και με τον όροφο του κτιρίου Α μέσω του μπαζωμένου σήμερα ανοίγματος. Σήμερα διατηρούνται μόνον τα πρώτα σκαλιά αυτής της κλίμακα και όχι όλα τα πλατύσκαλα που την αποτελούσαν στο σύνολό τους.

Εικ. 6. Κάστρο Βατίκων. Δυτική όψη του κάστρου.

Ο ναός ήταν ένας μεγάλος χώρος, με θολωτή σκεπή και πλαϊνά δοκάρια στις μεγάλες πλευρές και καμάρες. Η κόγχη του ιερού ναού είναι χαραγμένη στο ορθογώνιο περίγραμμα του κτιρίου και έχει δημιουργηθεί σε επόμενη οικοδομική περίοδο, κάτι που προκύπτει από τον οικοδομική συνένωση μεταξύ αυτής, των τοίχων και των δοκαριών των μεγάλων πλευρών. Στους βορειοανατολικούς πλαϊνούς τοίχους η σύνδεση εμφανίζεται μόνο στο κατώτερο τμήμα. Η λεπτομέρεια αυτή δηλώνει πως η προσθήκη κόγχης συνοδεύτηκε από ανακατασκευή της ανωδομής. Η είσοδος του ναού, λόγω της μορφολογίας του εδάφους,

πραγματοποιείται από τη νότια πλευρά. Στο ψηλότερο σημείο του φρουρίου βρίσκεται ο πύργος. Έχει ορθογώνια κάτοψη μικρών διαστάσεων ($3,85 \times 4,25$ μ. περίπου) και είναι διώροφος. Στο ισόγειο, που διαθέτει τοίχους πολύ μεγάλου πάχους (1,30 μ.) υπήρχε δεξαμενή νερού. Στον όροφο, το πάχος των τοίχων μειώνεται σημαντικά, τεχνική που διασφαλίζει τη στατικότητα του κτιρίου και μειώνει τον κίνδυνο κατολίσθησης αφού δεν προσθέτει επιπρόσθετο μη χρηστικό βάρος, και με αυτό τον τρόπο δημιουργείται ένα μικρό δωμάτιο εσωτερικών διαστάσεων $2,85 \times 3,25$ μ. περίπου, το οποίο επίσης έχει μετατραπεί σε δεξαμενή. Στις εσωτερικές επιφάνειες των δύο δεξαμενών έχει διατηρηθεί, λόγω της ανθεκτικότητάς του, ένα μίγμα φυσικών αδρανών από χώμα και κεράλευρο, υλικά που τότε χρησιμοποιούνταν ως υλικά χτισίματος, εξασφαλίζοντας την καλύτερη δυνατή ποιότητα στην τοιχοποιία. Στον βόρειο τοίχο σχηματίζεται εσοχή για τη δημιουργία αγωγού, που κατήθυνε τα όμβρια ύδατα από το δωμάτιο στη δεξαμενή του ισόγειου. Το κτίριο E, στη νοτιοανατολική γωνία του Κάστρου, έχει προσκολληθεί στον πύργο, δημιουργώντας έναν κλοιό γύρω από αυτόν. Στα νότια του πύργου, τρία ζευγάρια πλαϊνών τοίχων και δοκαριών εμφανίζουν θόλους που τέμνονται στη σειρά. Η διαφοροποίηση του πάχους του νότιου τοίχου δηλώνει ότι το κτίριο έχει υποστεί σημαντική επισκευή, η οποία είναι εμφανής και στην ανατολική του όψη. Στον ανατολικό τοίχο ανοίγονται δύο επάλληλα διατεταγμένες φωτιστικές θυρίδες. Στην ανατολική πλευρά του πύργου επίσης, έχει διαμορφωθεί ένας περιορισμένος χώρος, ο οποίος καλύπτεται από θόλο. Στη δυτική πλευρά του πύργου ο χώρος στεγάζονταν με τον ίδιο τρόπο, ο θόλος όμως έχει πλέον καταρρεύσει. Μεγάλο τμήμα του διατηρείται πεσμένο πάνω στον ανατολικό τοίχο του κτιρίου Z. Στα βόρεια του πύργου διατηρούνται τα θεμέλια των θόλων που προσαρτήθηκαν στον πύργο. Στο σημείο αυτό διαμορφώνονταν και παράθυρο, ωστόσο υπάρχει μεγάλη απόσταση από το έδαφος δίχως να μπορούμε με ευκολία να κατανοήσουμε αυτή την απόκλιση ύψους. Το κτίριο Z είναι από τα καλύτερα διατηρημένα. Στο ισόγειο επαναλαμβάνεται το αρχιτεκτονικό σύστημα κάλυψης με συνεχείς θόλους που τέμνονται, όπως ακριβώς και στο κτίριο A. Παράθυρα διαμορφώνονται στον δυτικό, στο νότιο και στον βόρειο τοίχο. Η πόρτα εισόδου είναι κατασκευασμένη στην ανατολική πλευρά. Ο όροφος, η πρόσβαση στον οποίο γίνεται από χτιστή σκάλα που καταλήγει σε πλατύσκαλο στερεωμένο σε καμάρα, είναι ενιαίος, με τοξωτά σχήματα στις μεγάλες πλευρές. Μια πόρτα στην ανατολική πλευρά φαίνεται να οδηγούσε με τη βοήθεια σκάλας στον 1ο όροφο του κτιρίου E. Μία άλλη πόρτα, της οποίας διατηρείται μόνο το ανατολικό καμπυλωτό πλευρικό τοίχωμα, ανοιγόταν στη βόρεια πλευρά και οδηγούσε στον 1ο όροφο του κτιρίου H. Υπήρχαν επίσης παράθυρα στη νότια και στη δυτική πλευρά ενώ στη δυτική πλευρά εμφανίζεται μια ημικυκλική εσοχή αποχωρητηρίου. Η μεγάλη τυπολογική, αρχιτεκτονική και κατασκευαστική ομοιότητα με το κτίριο A δείχνει πως τα δύο αυτά κτίρια ανήκουν πιθανώς στο ίδιο οικοδομικό σχέδιο.

Εικ. 7. Κάστρο Βατίκων. Νότια και Βόρεια όψη του κάστρου.

4. Εξωτερικά και εσωτερικά χαρακτηριστικά των κτισμάτων

Εικ. 8. Κάστρο Βατίκων. Τοίχοι Κάστρου.

Εικ.9. Εσωτερικός χώρος Κάστρου Βατίκων. Τοίχοι Κάστρου.

Εικ.10. 11. Κάστρο Βατίκων. Εξωτερικοί Τοίχοι Κάστρου.

Οι τοίχοι του κάστρου είναι κατασκευασμένοι από ακανόνιστες πέτρες που έχουν δομηθεί με χρήση μίγματος από φυσικά αδρανή υλικά και στις γωνίες έχουν τοποθετηθεί ημιαπεξεργασμένοι ακρογωνιαίοι λίθοι, τα λεγόμενα αγκωνάρια. Κατά την συναρμολόγηση έχουν χρησιμοποιηθεί πυκνά λίθινα και ίσως κεραμικά θραύσματα, που διατηρούνται στα σημεία όπου δεν έχει πλήρως καταστραφεί το υλικό που τα συνέδεε. Σε αρκετά σημεία των

κτιρίων εντοπίζονται σχισμές ξύλων που διαπερνούν ενδιάμεσα τον τοίχο. Οι σχισμές στήριξης των ικριωμάτων που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των τοίχων είναι κι αυτές αρκετά πυκνές όπως και τα λίθινα και κεραμικά θραύσματα. Οι θόλοι διατηρούνται αποσπασματικά, στις περισσότερες όμως περιπτώσεις η αναπαράστασή τους με τη βοήθεια των κατόψεων και των υπολοιμάτων των ευρημάτων θεωρείται ασφαλής. Φαίνεται να έχουν κατασκευαστεί από πέτρες της περιοχής με παρεμβολή θραυσμάτων κεραμιδιών ως σφήνες. Άλλωστε η περιοχή είναι βραχώδης, γεγονός που βοηθάει και επιβεβαιώνει τη χρήση τοπικών υλικών για κατασκευές. Όσον αφορά στην κατασκευή έχει γίνει με ξυλότυπο και φανερές σχισμές στήριξης. Επάνω στον ξυλότυπο τοποθετήθηκαν οι ακατέργαστες και ημικατεργασμένες πέτρες, χρησιμοποιώντας άφθονο μείγμα αδρανών υλικών ως σύνδεσμο, το οποίο λόγω της ανθεκτικότητας και φυσικότητάς του διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση. Τα μπροστινά τμήματα ήταν κατασκευασμένα από πωρόλιθο, υλικό άφθονο στην περιοχή και εύκολο στην επεξεργασία και τοποθέτησή του, καθώς μπορούσε γρήγορα και χωρίς περίπλοκα εργαλεία να λαξευτεί. Πώρινοι μικροί θόλοι διατηρούνται στα μπροστινά τμήματα της ταβανιού του ορόφου τόσο στο κτίρια Α όσο και στο Ζ, καθώς και σε ένα από τα τόξα της συστοιχίας.

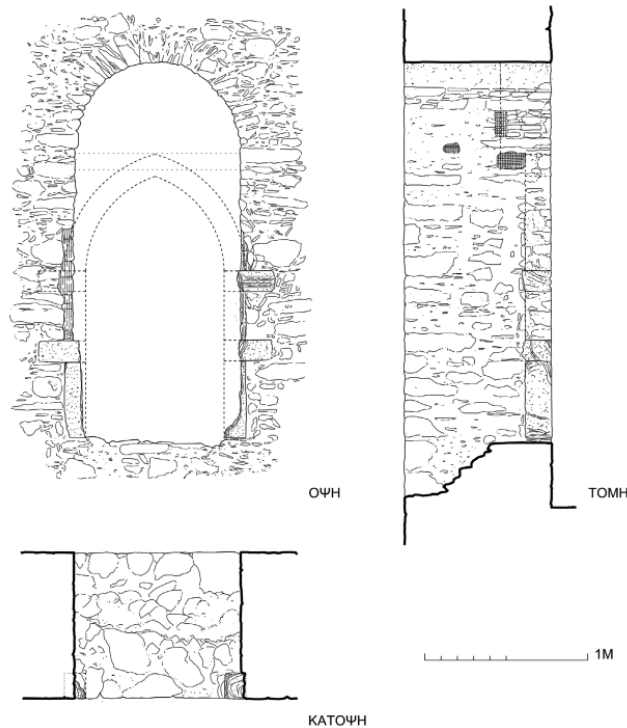

Εικ. 12. 13..Εσωτερικό Κάστρου Βατίκων. Τοιχοποιία κατασκευασμένη με ακατέργαστες πέτρες συνδεδεμένες με κονίαμα (μείγμα φυσικών αδρανών υλικών).

Εικ. 14. Εσωτερικό Κάστρου Βατίκων. Φωτιστική θυρίδα Κάστρου.

Εικ. 15. Κάστρο Βατίκων. Η κεντρική είσοδος του ναού του Κάστρου.

Οι προσόψεις των τοίχων ήταν καλυμμένες με λευκό στόκο της εποχής και η τεχνική που ακολουθούσαν οι τεχνίτες τότε βασιζόνταν σε στρώσιμο (επικάλυψη) χρησιμοποιώντας την άκρη ειδικού εργαλείου (μυστρί) και με οριζόντιες, κατακόρυφες και λοξές κινήσεις κάλυπταν (επίστρωναν) ολόκληρη την επιφάνεια, αφήνοντας ελάχιστα σημεία ακάλυπτα. Οι εσωτερικές επιφάνειες δεν ήταν επιστρωμένες, παρά μόνο στους χώρους

διανυκτέρευσης, κι αυτό γιατί λόγω υγρασίας έπρεπε να στεγανοποιηθούν αποτελεσματικότερα οι εξωτερικές επιφάνειες και τα δώματα ύπνου. Στο εσωτερικό τμήμα του ορόφου του κτιρίου Α διατηρείται το εν λόγω επίχρισμα στο μεγαλύτερο μέρος του, ενώ αποσπασματικά μέρη τέτοιας επίστρωσης διατηρούνται και στον όροφο του κτιρίου Ζ. Οι εσωτερικές επιφάνειες της δεξαμενής στον πύργο καλύπτονταν από μείγμα αδρανών υλικών για λόγους στεγανοποίησης.

Τα ανοίγματα που συναντάμε στο Κάστρο διακρίνονται στις ακόλουθες τέσσερις (4) κατηγορίες:

α. Φωτιστικές – αμυντικές θυρίδες. Το άνοιγμα είναι εσωτερικά ευρύχωρο και ψηλό ενώ εξωτερικά στενό και χαμηλό. Η κάλυψη γίνεται με τόξο ή εσοχές, ή άλλοτε με τέσσερις σφαιρικούς θόλους που τέμνονται. Τα πώρινα πλαίσια έχουν αφαιρεθεί από παντού. Εκτός από το άνοιγμα του κτιρίου Β, παράθυρα διατηρούνται στον ανατολικό τοίχο του κτιρίου Ε (δύο επάλληλα) καθώς και στον νότιο και στον δυτικό τοίχο του κτιρίου Ζ (ισόγειο).

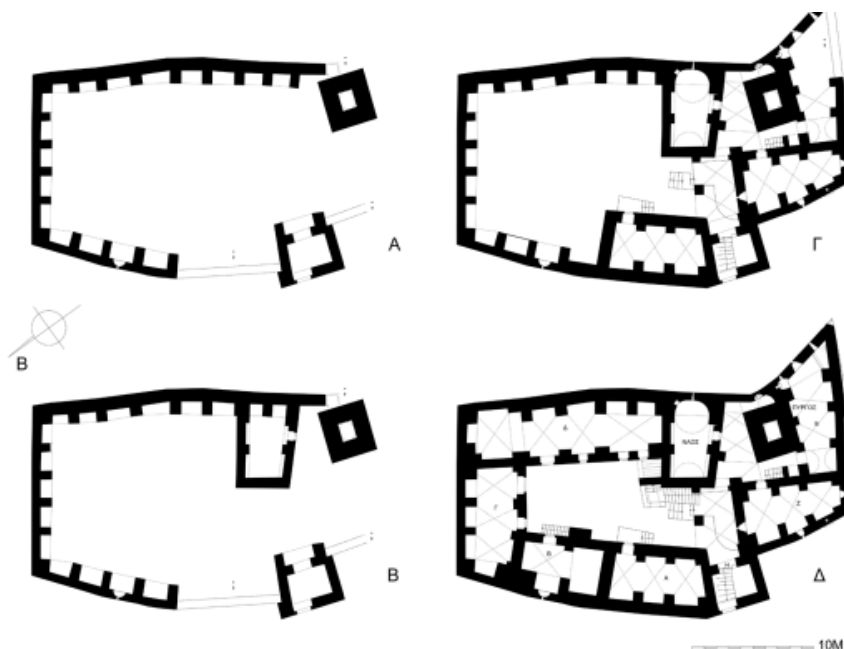
β. Δευτερεύουσες θυρίδες φωτισμού – αερισμού – αποχέτευσης. Δεν φαίνεται να σχηματίζεται πλαίσιο πίσω από το οποίο θα ήταν δυνατή η τοποθέτηση κουφώματος και το άνοιγμα διευρύνεται προς το εσωτερικό χωρίς να αποκτά μεγάλες διαστάσεις. Το ύψος των θυρίδων παραμένει σταθερό και το υπέρθυρο (πρέκι) είναι ευθύγραμμο. Ωστόσο η χρησιμότητα του θα μπορούσε να είναι είναι αρχιτεκτονικά διακοσμητική είτε - συνδυαστικά- διακοσμητικό και δομικό στοιχείο. Ανοίγματα αυτής της μορφολογίας υπάρχουν στον ναό και στο κτίριο Ε (αποχωρητήρια και δίπλα στην καπνοδόχο). Παρόμοια μορφή έχουν και ορισμένες θυρίδες που διαμορφώνονται στην απόληξη αποχετευτικών αγωγών, μάλλον για λόγους εξαέρωσης και απορροής των ομβρίων υδάτων. Αυτά έχουν σχήμα ορθογώνιο και ευθύγραμμο πρέκι.

γ. Παράθυρα. Τα παράθυρα έχουν σαφώς μεγαλύτερες διαστάσεις από τις φωτιστικές ή τις όποιες άλλες θυρίδες. Το κάτω μέρος τους βρίσκεται στα 45 εκ. περίπου από το δάπεδο. Έχουν καμπυλωτό πλευρικό τοίχωμα κάθετο στον τοίχο και διέθεταν λαξευτό ορθογώνιο πώρινο πλαίσιο που όμως έχει πλέον αφαιρεθεί. Το πρέκι τους διατηρεί σχήμα χαμηλωμένου τόξου και καταλαμβάνει το σύνολο του πάχους του τοίχου. Στην περίπτωση του κτιρίου Α, το πρέκι εσωτερικά ταυτίζεται με τη μεσαία καμάρα του ανατολικού τοίχου, ενώ τέτοια συναντάμε και σε άλλα κτίρια όπως επίσης και στον ναό.

δ. Πόρτες. Είχαν λαξευτό πώρινο πλαίσιο με εναλλάξ οριζόντιες και κατακόρυφες πέτρες, οι οποίες είτε διατηρούνται μερικώς, όπως στην πύλη του κάστρου, στη νότια πόρτα του ναού και στις πόρτες των κτιρίων Α, Γ και Δ, είτε τεκμαίρεται ότι υπήρχαν από τη μορφή που πήρε το άνοιγμα μετά την αφαίρεση των πωρολίθων. Σε καλύτερη κατάσταση διατηρείται η πόρτα του κτιρίου Α.

5. Η εξέλιξη των κατασκευών στο πέρασμα των χρόνων

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το κάστρο κατέληξε στη σημερινή μορφή του μετά από αρκετές φάσεις και περιόδους εργασιών. Στις παλαιότερες οικοδομικές περιόδους φαίνεται να ανήκει ένα περιμετρικό τείχος με μεγάλη -σε αριθμό- συστοιχία από τόξα που στερεώνονται σε δοκάρια. Στην ανατολική πλευρά το τείχος έχει πάχος περίπου 95 εκ. και έχει απόλυτη συνοχή με τα δοκάρια και τους πλαϊνούς τοίχους, ενώ στη βόρεια και στη δυτική πλευρά έχει πάχος μόλις 65 εκ. και έχει κατασκευαστεί σε δύο τμηματικές περιόδους, με τα πλαϊνά δοκάρια να προστίθενται -σε επόμενο χρόνο- στο τείχος.

Εικ. 16. Κάστρο Βατίκων. Κάτοψη των ισογείων σε αναπαράσταση στις κύριες οικοδομικές περιόδους.

Η βορειοανατολική γωνία έχει ανακατασκευαστεί, προφανώς μετά από κάποια καταστροφή, προερχόμενη είτε από ανθρώπινα είτε από φυσικά γεγονότα αίτια. Ωστόσο, το ανατολικό τείχος εμφανίζεται να κατέληγε στον πύργο, ο οποίος ήταν χτισμένος στο υψηλότερο σημείο του βραχώδους και απροσπέλαστου λόφου και ο οποίος επίσης φαίνεται να ανήκει στα παλαιότερα κτίρια του συγκροτήματος. Στις παλαιότερες οικοδομικές περιόδους θα πρέπει να ανήκει και το κτίριο Η, από το οποίο λαμβάνει χώρα η κεντρική είσοδος στο Κάστρο. Ένα σύμπλεγμα οικοδομημάτων κατοικίας (Α, Ε, Ζ) προστίθεται αργότερα σε ενιαία κατασκευαστική περίοδο, καταργώντας το παλαιότερο τείχος και τα τόξα της συστοιχίας. Παράλληλα, πιθανώς, ανακατασκευάζεται το πάνω μέρος τμήματος του ανατολικού περιμετρικού τοίχου και διαμορφώνεται εσοχή, προκειμένου να κατασκευαστεί ναός. Στη συνέχεια, φαίνεται να προστίθενται και άλλες κατοικίες (Β, Γ και Δ), ενώ το κτίριο Ε, προφανώς μετά από ζημιές, ανακατασκευάζεται μερικώς. Συνοψίζοντας, το κάστρο των Βατίκων ή της “Αγίας Παρασκευής”, τοπωνύμιο της περιοχής λόγω του ομώνυμου ιερού ναού, αναμορφώθηκε σταδιακά και φαίνεται από τα ευρήματα ότι άλλαξε χαρακτήρα. Από Οχυρό ή Παρατηρητήριο (Βίγκλα), με κυρίως στρατιωτικό, αμυντικό ή και επιθετικό χαρακτήρα λόγω της γεωγραφικής και χωροταξικής θέσης του και των τότε ιστορικών γεγονότων και αναγκών, μεταλλάχθηκε σε ένα οικιστικό συγκρότημα που

μπορούσε να φιλοξενήσει ένα μικρό αριθμό κατοίκων -οικογενειών σε άνετα και λειτουργικά κτίρια κατοικίας γύρω από μια μικρή εσωτερική αυλή. Αυτό το μοντέλο ακολουθήθηκε και σε επόμενες δεκαετίες, σε επαρχιακά ή αστικά οικοδομικά διαμερίσματα, καθώς εξυπηρετούσε ανάγκες κατασκευαστικές ή κοινοβιακές.

Εικ. 17. Αυλή

6. Η διαμόρφωση του εξωτερικού περιγύρου

Εικ. 18. Εξωτερικός χώρος κάστρου

Γύρω από το κάστρο, σχηματίζεται εξωτερικός περιφραγμένος περιβάλλοντας χώρος, διατηρημένος αποσπασματικά και σε ύψος που κυμαίνεται από λιγότερο του μισού έως τέσσερα περίπου μέτρα. Στα διατηρημένα τμήματα του πέτρινου φράχτη έχουν αποδοθεί στο αρχιτεκτονικό σχέδιο της κάτοψης γράμματα από το Κ ως το Ρ, ενώ στις υπόλοιπες κατασκευές, που βρίσκονται στο εσωτερικό του φράχτη έχουν αποδοθεί γράμματα από το Σ ως το Χ. Η ακριβής αναπαράσταση της πέτρινης αυτής οριοθέτησης δεν είναι δυνατό να γίνει σε όλη την περίμετρο, ιδίως στα νοτιοδυτικά, όπου η διατήρηση είναι εντελώς αποσπασματική. Το σχήμα του είναι ακανόνιστο, όπως ακριβώς και το σχήμα ολόκληρου του Κάστρου, καθώς αφενός μεν οριοθετείται και δεσμεύεται από την ανομοιογενή και βραχώδη μορφολογία του λόφου, ακολουθώντας τις υψομετρικές εναλλαγές, αφετέρου δε, η κατασκευή του δεν ολοκληρώθηκε σε μία χρονική περίοδο αλλά σε διάφορες περιόδους, όπως ακριβώς συνέβη και με τα κτίρια. Ακολουθεί περιγραφή των επιμέρους τμημάτων του πέτρινου φράχτη, με εκκίνηση το κτίριο Ν, όπου μάλλον αποτελούσε τη είσοδο. Η περιγραφή, όπως και των κτιρίων, εξυπηρετεί -για λόγους καλύτερης κατανόησης και νοερής ξενάγησης- να γίνει με δεξιόστροφη κυκλική κατεύθυνση. Το τμήμα Ν αποτελούσε πιθανώς πύλη ενταγμένη σε πύργο. Από το σημείο αυτό φαίνεται ότι ξεκινούσε η άνοδος προς το κάστρο. Στα δεξιά της πύλης βρίσκεται το τμήμα Ξ, το οποίο έχει καμπυλωτή χάραξη και λειτουργούσε πιθανώς ως τοίχος σε έδαφος υπό κλίση, το οποίο βοήθησε στη συγκράτηση του εδάφους από τη διάβρωση, δημιουργώντας παράλληλα ισόπεδες επιφάνειες, προκειμένου να δημιουργηθεί η αναγκαία είσοδος προς τον περιβάλλοντα χώρο. Το τμήμα Μ, στα αριστερά της πύλης, περιλαμβάνει δύο επιμέρους τμήματα Μ1 και Μ2, διατεταγμένα παράλληλα μεταξύ τους. Το τμήμα Λ εκτείνεται σε ολόκληρο το μήκος της βόρειας πλευράς του περιβάλλοντα χώρου και περιλαμβάνει εννέα επιμέρους τμήματα.

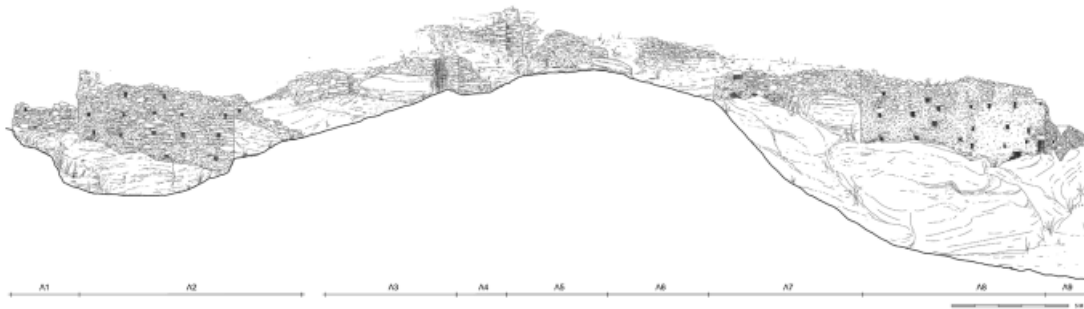
Το τμήμα Λ1 έχει καμπυλωτή χάραξη και μικρό μήκος ενώ μεταγενέστερα προστέθηκε στο τμήμα Λ2, το οποίο διαμορφώνει προμαχώνα στη βορειοανατολική πλευρά του περιβάλλοντα χώρου. Το τμήμα Λ2 φαίνεται να χτίστηκε στον ίδιο χρόνο με το Λ3, από το οποίο πάραυτα έχει αποκοπεί λόγω κατάρρευσης. Το τμήμα Λ3 έχει προσκολληθεί στο Λ4, το οποίο με τη σειρά του έχει προσκολληθεί στο Λ5. Τα τμήματα Λ5, Λ6 και Λ7 έχουν αποκοπεί μεταξύ τους λόγω συνεχών καταρρεύσεων. Στα τμήματα Λ7 και Λ9 έχει προστεθεί το τμήμα Λ8, το οποίο διαμορφώνει προμαχώνα στη βορειοδυτική πλευρά του εξωτερικού φράχτη, αντίστοιχο με αυτόν της βορειοανατολικής γωνίας. Ορισμένες ομοιότητες των δύο προμαχώνων (Λ2 και Λ8), όπως η πολύ πυκνή παρουσία σχισμών στερέωσης ικριωμάτων και οι καμπυλωμένες γωνίες, φανερώνουν πως η κατασκευή τους προέρχεται από το ίδιο οικοδομικό σχέδιο.

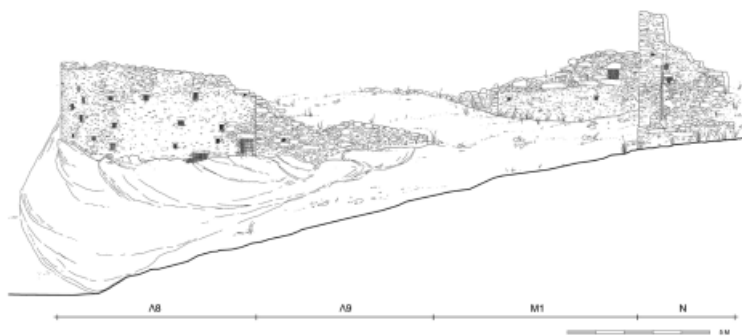
Εικ. 19. Κάστρο Βατίκων. Κάτοψη του κάστρου με τον περιβάλλοντα χώρο και τον περίβολο.

Το τμήμα Κ βρίσκεται στα βορειοανατολικά του κάστρου και αποτελείται από δύο επιμέρους τμήματα (Κ1 και Κ2). Το τμήμα Κ1, το οποίο έχει χτιστεί σε δύο οικοδομικές περιόδους, θεμελιώνεται σε ψηλό βράχο σε ύψος περίπου 2,20 μ. ενώ το τμήμα Κ2 θεμελιώνεται επίσης σε βράχο μικρότερου όμως ύψους. Μεταξύ των δύο επιμέρους τμημάτων διαμορφώνεται σχήμα υποδοχής. Ωστόσο, το σχήμα δεν ολοκληρώνεται και η χρησιμότητα του συγκεκριμένου χώρου παραμένει αναιτιολόγητη. Εδώ βλέπουμε πέτρες που έχουν δομηθεί χωρίς μείγμα αδρανών υλικών, κάτι που συναντάται σε πρόχειρες κατασκευές εξωτερικού χώρου, οι οποίες βρίσκονται παράλληλα προς το τμήμα Κ2 και μάλλον ανήκουν σε μεταγενέστερη κατασκευή. Το τμήμα Ρ, αποτελείται από τέσσερα επιμέρους τμήματα και διαμορφώνει την ανατολική πλευρά της εξωτερικής μάντρας θα

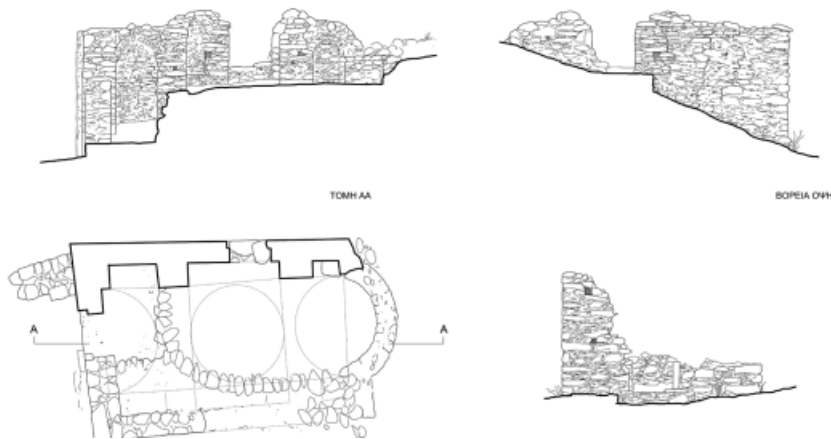
λέγαμε, ενώ βρίσκεται σε μικρό ύψος. Το τμήμα Π, που περιλαμβάνει δύο παράλληλους μεταξύ τους τοίχους, Π1 και Π2, σε μικρό ύψος, αποτελεί πιθανώς μέρος της νότιας πλευράς της εξωτερικής πέτρινης μάντρας.

31

32

Εικ. 20. Κάστρο Βατίκων. Ναός στα νοτιοδυτικά του κάστρου. Κάτοψη, τομή κατά μήκος, δυτική και βόρεια όψη.

Το τμήμα Π2 είναι χτισμένο στην προέκταση του τμήματος Ρ1. Λίγο δυτικότερα του τμήματος Π, σε περιοχή που καθαρίστηκε από τη βλάστηση, εντοπίστηκε μικρός ναός. Διατηρείται σε ικανό για την αναπαράστασή του ύψος ο βόρειος τοίχος. Η ημικυκλική εσοχή του ιερού ναού και ο δυτικός τοίχος διατηρείται σε μικρότερο ύψος, ενώ ο νότιος τοίχος έχει σχεδόν εξολοκλήρου καταστραφεί. Ο βόρειος τοίχος του ναού διατηρεί δύο πλαϊνά δοκάρια καθώς επίσης τα τόξα που γεφυρώνουν τα ανοίγματα μεταξύ των δοκαριών και του ανατολικού και δυτικού τοίχου. Μεταξύ των δοκαριών υπήρχε άλλο τόξο,

το οποία διατηρείται στη δυτική πλευρά. Με γνώμονα τις κατασκευές που έχουν σωθεί και τις υφιστάμενες δομές, είναι δυνατόν να αναπαρασταθεί με ασφάλεια το ταβάνι του ναού, που ανήκε στον τύπο του μονόκλιτου σταυροειδούς εγγεγραμμένου. Επιπλέον, διατηρείται πόρτα στη βόρεια και στη δυτική πλευρά. Στη δυτική πόρτα έχει σωθεί μέρος του πώρινου πλαισίου. Στα δυτικά του ναού διατηρείται μικρό τμήμα της θεμελίωσης του βόρειου τοίχου ενός νάρθηκα. Το τμήμα Ο, που βρίσκεται σε χαμηλό ύψος στα δυτικά του κάστρου, είναι υπό αμφισβήτηση εάν αποτελεί μέρος του εξωτερικού περιβάλλοντα χώρου, διότι εάν αυτό ίσχυε τότε ο πέτρινος φράχτης θα διακοπτόταν από τον ναό, ο οποίος είναι κτισμένος στα νότια του τμήματος αυτού. Είναι, επομένως, πιθανόν ο εξωτερικός φράχτης να βρισκόταν ακόμη δυτικότερα, εκεί που εντοπίζονται αποσπασματικά κατάλοιπα άλλων τοίχων που λειτουργούσαν ως στηρίγματα του εδάφους υπό κλίση. Δεν πρέπει να αποκλειστεί και το ενδεχόμενο ο ναός χτίστηκε μεταγενέστερα του φράχτη. Τα τμήματα Σ, Τ, Υ και Φ είναι τοίχοι διατηρούμενοι εντός του εξωτερικού περιβάλλοντα χώρου του κάστρου και διατεταγμένοι παράλληλα ανάλογα με την κλίση του εδάφους. Υφίστανται σε μικρό ύψος και δεν είναι σαφές εάν αποτελούν υποκλινή τοιχάρια συγκράτησης εδάφους με σκοπό τη διαμόρφωση εσωτερικής διαδρομής. Το τμήμα Χ, διαμορφώνει προτείχισμα της πύλης του κάστρου. Μικρού μήκους υποκλινείς τοίχοι από πέτρες άνευ μείγματος αδρανών υλικών βρίσκονται διάσπαρτοι σε διάφορες θέσεις εντός και εκτός του πέτρινου φράχτη. Η κατασκευή τους σχετίζεται πιθανώς με τη χρήση του χώρου κατά τους νεώτερους χρόνους. Στα δυτικά του κάστρου υπάρχει μία περιοχή με πυκνή άγρια βλάστηση, η οποία δεν έχει καθαριστεί και επομένως δεν έχει -έως και σήμερα- εξερευνηθεί. Οι τοίχοι των κτιρίων του εξωτερικού περιβάλλοντα χώρου, όπως και στο εσωτερικό του κάστρου, είναι κτισμένοι με τεχνική τοιχοποιίας από ακατέργαστες πέτρες συνδεδεμένες με μείγμα αδρανών υλικών και παρεμβάλλονται πυκνοί πλίνθοι οριζόντια και κατακόρυφα συνδεδεμένοι.

7. Συμπεράσματα

Το κάστρο των Βατίκων ακολουθεί τον βασικό τύπο μικρών φρουρίων και παρατηρητήριων (βίγκλες) γνώριμα στην κεντρική Ελλάδα και στην Πελοπόννησο, χτισμένο στην κορυφή ενός δυσπρόσιτου λόφου, που δίνει συγκριτικό πλεονέκτημα στους αμυνόμενους έναντι των επιτιθέμενων, με τοιχισμένο πέτρινο φράχτη, τοξωτά σχήματα, κεντρικό πύργο στο υψηλότερο σημείο, πύργο που προστατεύει την πύλη και μικρό συγκρότημα κατοικιών. Αργότερα, το κάστρο αποκτά ναό και περισσότερες κατοικίες. Γύρω από τον οχυρωμένο πυρήνα διαμορφώνεται περιβάλλοντα χώρος και πιθανώς μικρός οικισμός με διάσπαρτες κατοικίες και ναό. Τα σπίτια του κάστρου παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με αυτά του Κάστρου του Μυστρά, του Κάστρου της Μονεμβασίας και των υπολοίπων της Πελοποννήσου. Τα Α και Ζ είναι επιβεβαιωμένα διώροφα, ενώ όροφος μπορεί να υποθεθεί ότι υπήρχε και στις περισσότερες από τις υπόλοιπες κατοικίες. Το κατώγειο έχει μικρότερο ύψος και είναι θολοσκεπές. Ο όροφος περιλαμβάνει μία μεγάλη αίθουσα ύπνου, τον τρίκλινο, οι εσωτερικές όψεις του οποίου διαμορφώνονται με καμάρες, όπως και σε υπόλοιπα Κάστρων της περιοχής. Τα θολοσκεπή περάσματα όπως στο κτίριο Η ή και η στήριξη των ορόφων των κατοικιών σε θολωτές υποδομές με ανοικτά ισόγεια, είναι επίσης στοιχείο που εμφανίζεται τόσο στο Κάστρο του Μυστρά όσο και στο Κάστρο της Μονεμβασίας, τα οποία είναι επισκέψιμα έως και κατοικήσιμα. Τα αποχωρητήρια

διαμορφώνονται σε εσοχή μέσα στον ίδιο τον χώρο ύπνου και συγκεκριμένα στη γωνία του δωματός, όπως στο κτίριο Ε ή και στη μέση όπως στο κτίριο Ζ. Εστία υπάρχει μόνο στο κτίριο Ε και διαμορφώνεται και εδώ σε μια γωνία του χώρου. Οι μέθοδοι κατασκευής είναι χαρακτηριστικές της εποχής, καθώς μας είναι πλέον γνωστή η τεχνογνωσία των προγόνων μας. Η τοιχοποιία με ακατέργαστες ή ημικατεργασμένες πέτρες με φαρδύ κονίαμα και εργαλεία όπως το μυστρί είναι σύνηθες κατά τον 14ο και 15ο αιώνα στα Βάτικα και στην ευρύτερη περιοχή των Βατίκων. Οι θολωτές κατασκευές με αλληλοτεμνόμενες καμάρες και προσόψεις από δουλεμένο πωρόλιθο είναι επίσης κοινή. Ομοίως τα δάπεδα φτιαγμένα με μείγμα αδρανών υλικών και θραύσματα κεραμιδιού. Η μορφολογία των ανοιγμάτων με πλαίσια από πωρόλιθο και παράθυρα κατασκευασμένα εναλλάξ κατακόρυφα και οριζόντια από πωρόλιθους επίσης ανήκει στο αρχιτεκτονικό λεξικό εκείνης της περιόδου. Άλλωστε ο πωρόλιθος προέρχεται αφειδώς από την γειτονική ακτή της Πούντας και του Παυλοπετρίου, απέναντι από το νησί της Ελαφονήσο και στα διοικητικά όρια του Νησιωτικού Δήμου της Ελαφονήσου, όπου υπήρξε διαχρονικά συστηματική λατόμηση από την εποχή του Χαλκού, επομένως και κατά την περίοδο κατασκευής του Κάστρου. Υπολείμματα αυτού του λατομείου, μαζί με χερσαίο νεκροταφείο, κείται παράκτια στην Παραλία του Παυλοπετρίου της Ελαφονήσου. Η θύρα του κτιρίου Α, η οποία διατηρείται κάπως καλύτερα, ακολουθεί τη συνήθη διάταξη θυρών της υστεροβυζαντινής περιόδου. Στο κάστρο των Βατίκων δεν γνωρίζουμε την ακριβή μορφή των πλασιών των παραθύρων. Η ποδιά τους πάντως ήταν χαμηλή, προκειμένου να μπορεί κάποιος καθήμενος να παρατηρεί προς τα έξω, γεγονός που επιβεβαιώνει τον αρχικό οχυρωματικό χαρακτήρα του Κάστρου. Στον προμαχώνα Λ8 συναντάμε διαφορετική συνδεσμολογία όπου μάλλον σχετίζεται με την μεταγενέστερη κατασκευή του. Παρόμοιος όμως είναι ο τρόπος δομής και η συνδεσμολογία της μεταγενέστερης αντηρίδας στη βορειοδυτική γωνία του κάστρου. Αυτού του τύπου η εργασία συναντάται και στους παράκτιους πύργους που έχουν κτιστεί κατά μήκος της δυτικής ακτής της χερσονήσου, δύο από τους οποίους βρίσκονται σε μικρή απόσταση από τα Βάτικα. Οι λεγόμενοι Κουλεντιανός Πύργος και Πύργος του Φονιά έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά με το κάστρο των Βατίκων. Ωστόσο, η παρουσία του φεκειοθυρίδων και η διαφορετική συνδεσμολογία δικαιολογούν τη χρονολόγησή τους μετά τα μέσα του 15ου αιώνα.

Ολοκληρώνοντας την εργασία, και λόγω καταγωγής μου από την ευρύτερη περιοχή των Βατίκων, πρέπει να διαπιστώσω ότι ακόμη κι αν έχει γίνει η πρώτη ανασκαφή, ανακάλυψη και μερική αξιοποίηση του Κάστρου, ακόμη κι αν δεν υπάρχουν σαφείς και τεκμηριωμένες πληροφορίες από ιστορικά συγγράμματα και πηγές, το Κάστρο των Βατίκων είναι προστιθέμενη αξία στις ομορφιές και στην πολιτιστική και πολιτισμική κληρονομιά της Λακωνίας και επιβάλλεται η περαιτέρω αξιοποίηση του. Προσδοκώ στο κοντινό μέλλον να αποτελέσει σημείο αναφοράς υψηλού αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και να σημανθεί, φωταγωγηθεί και αξιοποιηθεί όπως αρμόζει στο ίδιο αλλά και στην ευρύτερη περιοχή των Βατίκων.

Βιβλιογραφία

- Αθανασούλης, Δ. και Σ. Μαμαλούκος. 2011. «Το κάστρο Λεοντάρι». Στο Οχυρωματική Αρχιτεκτονική στην Πελοπόννησο (5ος -15ος αιώνας). Διεθνές Συνέδριο. Περιλήψεις, 16-7. Ισθμός Κορίνθου: 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Πατρών.
- Andrews, K. 1953. Castles of the Morea. Princeton, NJ: American School of Classical Studies at Athens.
- Αρβανιτόπουλος, Σ. 2004. Η πόλη του Μυστρά. Όψεις της οργάνωσης ενός υστεροβυζαντινού αστικού συνόλου με βάση τις πηγές και τα κοσμικά κτήρια. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας.
- Ασλανίδης, Κ. 2011. «Το κάστρο των Βατίκων». Στο Οχυρωματική Αρχιτεκτονική στην Πελοπόννησο (5ος-15ος αιώνας). Διεθνές Συνέδριο. Περιλήψεις, 26-7. Ισθμός Κορίνθου: 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Πατρών.
- Ασλανίδης, Κ. 2018. «Βυζαντινοί ναοί των Βατίκων». Στο 38ο Συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης. Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων. Αθήνα: 39-40.
- Μαμαλούκος, Σ. 2015. «Παρατηρήσεις στη διαμόρφωση και την κατασκευή των ανοιγμάτων των θυρών στη βυζαντινή αρχιτεκτονική». Στο Αφιέρωμα στον ακαδημαϊκό Παναγιώτη Λ. Βοκοτόπουλο, επιμ. Β. Κατσαρός και Α. Τούρτα, 115-26. Αθήνα: Καπόν.
- Μαρίνου, Γ. 2009β. «Οικιστικά συγκροτήματα της Κάτω Πόλης». Στο Τα Μνημεία του Μυστρά. Το Έργο της Επιτροπής Αναστήλωσης Μνημείων Μυστρά, επιμ.Σ. Σίνος, 246-84. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων Επιστημονική Επιτροπή Μνημείων Μυστρά.
- Σκάγκος, Ν. 2011. «Νέα ιστορικά και αρχαιολογικά στοιχεία για το οχυρό της Ζαραφώνας». Στο Οχυρωματική Αρχιτεκτονική στην Πελοπόννησο (5ος -15ος αιώνας). Διεθνές Συνέδριο. Περιλήψεις, 62-3. Ισθμός Κορίνθου: 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Πατρών.

Εικονογράφηση

- <https://www.kastra.eu/pics/vatika28.jpg>
- <https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=vatika>

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΩΝ ΒΑΤΙΚΩΝ

